

האם רש"י ברך ברכת החמה כפי המסורת הנהוגה כיום?*

ערן רביב

הקדמה:

בשנה שעברה זכינו למעמד המרגש, ולברכה הנדירה ביותר, - ברכת החמה. לקראת ברכת החמה התפרסמו חוברות מאמרים, הרצאות רבות והמעמד ב"ה זכה לסיקור רחב ומשמעותי. במאמר קצר זה אתייחס לשאלה המעניינת מה היתה המסורת בנוגע לתאריך ברכת החמה בבית מדרשו של רש"י.

ברכת החמה - מקורות היסטוריים:

עקב נדירות הברכה, העקבות שהיא השאירה מעל דפי ההיסטוריה מעטים ביותר.¹ כמעט ואין מקורות המעידים על ברכת החמה תוך ציון התאריך העברי המדויק ביום הברכה. מהמקורות התלמודיים אנו כמובן יודעים שיום הברכה הוא יום ד' בבוקר.² חשבון כ"ח שנה, כידוע, מחושב לפי שנת שמואל והתאריך העברי של יום הברכה אינו קבוע אלא משתנה.

המקור ההיסטורי הקדום ביותר הידוע לנו על ברכת החמה הוא מרבנו שמעיה מתלמידי רש"י המוסר עדות על ברכת החמה שחלה בשנת ד' תתמ"ה (1085).³

* תודתי נתונה למר רחמים שר שלום שקרא והעיר. אשמח לתגובות והערות. (ראה רשימת המשתתפים).

¹ ראה "ברכת החמה בתקופתה" לרב מרדכי גנוט פרק כ"ו מעמדי ברכת החמה.

² ברייתא בבבלי ברכות נ"ט, תוספתא שם ועוד.

ר' שמעיה מוסר לנו: "... ובימי ראיתי שנכנס מחזור רנ"ו באותה שנה נשלם מחזור תקל"ב⁴ ובאותה לנו חמה בתקופתה בתחילת ליל רביעי של אותו ניסן שלפני התשרי שהתחיל רנ"ו...".

הסבר: מחזור רנ"ו הכוונה למחזור קטן של 19 שנים, ו- 255 X 19 נותנים את השנה 4845 לפ"ג.

רש"י וברכת החמה

לפני שנים מספר⁵ הצגתי בעיה בפירוש רש"י במסכת ר"ה בדף י"ב, בעיה הנוגעת בין היתר לברכת החמה.

הגמרא במסכת ר"ה בדף י"ב:

"ת"ר חכמי ישראל מונין למבול כר"א ולתקופה כר' יהושע חכמי אומות העולם מונין אף למבול כר' יהושע"

מבאר רש"י:

"חכמי ישראל מונין למבול כר' אליעזר. מונין שנות נח ובריאת עולם ושנות הדורות כר' אליעזר מונין מתשרי תחלת השנים ולא משום דסבירא להו בתשרי נברא העולם אלא דתשרי ראש השנה לשנים וזניסן נברא העולם כדקתני: ולתקופה כרבי יהושע. כשמונין תקופת החמה והלכנה מונין מניסן לומר שמוניסן נבראו וכתחלת ליל רביעי שמשא חמה זניסן לפיכך אין תקופת ניסן נופלת אלא בד' רבעי היום לפי שלעולם יום

³ גנוט עמי' 218, גנוט עמ' 218, שמחה עמנואל 'חשבון הלוח וחשבון הקץ' ציון ס"ג תשנ"ח. רבינו שמעיה היה תלמידו וסופרו של רש"י (ראה שם בהערה 2)

⁴ 532=28*19

ורביע בין תקופת שנה זו לתקופה שכנגדה לשנה הבאה וכן מולדות הלכנה מונין מולד ניסן ראשון כליל רביעי בתשעה שעות ותרמ"ב חלקים:

רש"י מציין במפורש את **תקופת שמואל** (אין תקופת ניסן נופלת אלא בד' רביעי היום), ומשמע לכאורה מרש"י שתקופת החמה הנמנית מתחילה מאותו ליל רביעי המוזכר בדבריו - ובתחלת ליל רביעי שמשך חמה בניסן. אם כן לשיטת רש"י משמע שרגע ה"עיקר" (ההתחלה) לשמואל קדם למולד ניסן רק ב- 9 שעות ותרמ"ב חלקים,⁶ ולא שבוע קודם כמקובל (ז, ט, תרמ"ב)?⁷

הסבר: כפי שניתן לראות בתרשים המובא להלן, מניין תקופות החמה מתחיל מניסן בשנת תוהו. ע"פ המסורת המאורות נתלו ביום ד' בבוקר, אך באיזה יום ד' "נחלקו" השיטות, לשיטת שמואל מדובר ביום ד' שבוע וקצת לפני מולד ניסן (בכ"ב באדר) ואילו לרב אדא מתחילים את המנייה שבוע מאוחר יותר (רק ט' שעות וקצת לפני מולד ניסן). מרש"י שלעיל לכאורה משמע שגם לשיטת שמואל תחילת המנייה היא באותו יום ד' של מולד ניסן שהרי רש"י מדגיש "...בתחילת ליל רביעי שמשך חמה בניסן.."

בעיה בעדותו של רבינו שמעיה:

בעדות המובאת לעיל ישנו משפט תמוה שמשום מה לא התייחסו אליו לא הרב גנוט בספרו הנ"ל ולא אחרים.

ר' שמעיה מעיד: "... ובאתה לנו חמה בתקופתה בתחילת ליל רביעי של אותו ניסן שלפני התשרי שהתחיל רנ"ו...".

⁵ בהרצאה בכנס השישי לענייני קדה"ח (ניסן תשס"ג), ובמאמרי בהערה הבאה.

⁶ זוהי נקודת העיקר לרב אדא וראה מאמרי "לעיקרי התקופות" בתוך יודעי בינה ג' (תשס"ג).

⁷ על עצם קיום שני עיקרים שונים כתב ר' יצחק הישראלי: "...ויש לכל משכיל לתמוה על דבר זה ולחקור ולדרוש עליו איך ולמה היה זה, והרבה בני אדם דברו ולא יכלו להוציא משפטיו לאור...." (מאמר רביעי ספ"א עיקר שלישי).

מבדיקה עולה שברכת החמה בשנה הנ"ל (ד' תתמ"ה) חלה בתאריך כ"ז באדר ב',⁸ ובאופן מפתיע מוסר לנו ר' שמעיה שהברכה הייתה בניסן?! היינו מצפים לעדות כלשון הזה: " ... ובאתה לנו חמה בתקופתה בתחילת ליל רביעי של **אותו אדר** שלפני התשרי שהתחיל רנ"ו... ", ולכאורה צריך עיון.⁹

רש"י ותלמידו רבינו שמעיה

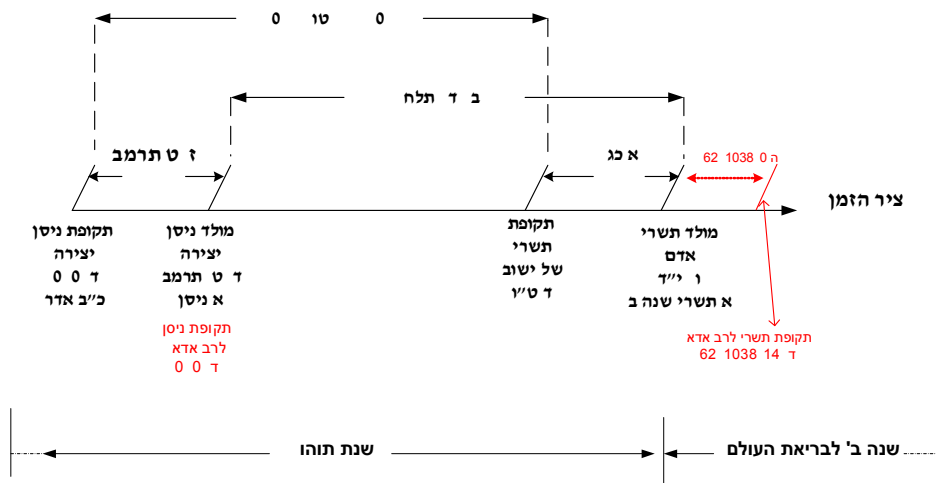
לכאורה העדות שהבאנו לעיל, **עולה בקנה אחד עם ביאורו של רש"י** במסכת ר"ה. בשני המקורות הן ברש"י בר"ה, והן בעדותו של ר' שמעיה מדובר על ברכת החמה **בשבוע מאוחר יותר מאשר מקובל היום לחשבוננו!!** ואולי בבית מדרשו של רש"י היה מקובל למנות מנקודת התחלה המאוחרת בשבוע שהיא היא נקודת ההתחלה לחשבוננו של רב אדא!!

⁸ "על השמינית" לרי יעקב לוינגר מביא נוסחאות פשוטות לחישוב חלות תקופת שמואל. הספר הופיע במהדורה אינטרנטית באתר דעת, בקישור הבא:

<http://www.daat.ac.il/daat/v1/alhashminit/alhashminit01.pdf>

⁹ הערה לידיעה - עד סוף האלף השישי תחול ברכת החמה באדר רק עוד פעם אחת בשנת 5993.

תרשים להמחשת עיקרי התקופות לשמואל ורב אדא:

הסבר : התאריך העברי בו אנו מונים את השנים היום הוא תאריך המתחיל בשנת תוהו שבסוף שנת תוהו נברא העולם (לפי האומר בתשרי נברא העולם), לתקופה אנו מונים כרבי יהושע, בחלק העליון של התרשים אנו רואים שלשיטת שמואל (שמשכה של השנה השמשית 365 1/4) מתחילים את המניין לתקופות השנה קצת יותר משבוע לפני מולדו של ניסן בשנת תוהו (כ"ב באדר), ואילו לשיטת רב אדא (שהלוח העברי מושתת עליו מונים לתקופות שבוע מאוחר יותר), מכיוון שברכת החמה מיוסדת על שנת שמואל כשאנו באים לחשב מתי תחול ברכת החמה אנו מתחילים את חשבוננו ז' ימים ט' שעות ותרמ"ב חלקים לפני מולד ניסן.

המקור למסורת של רש"י

דברי רבינו שמעיה תלמיד רש"י מובאים בצמידות לפרשנותו על פיוט הקליר לפרשת החודש "אבי כל חוזה", ככל הנראה פירושי פיוט הקליר המובאים, נמסרו בבית מדרשו של רש"י.

בפיוט אבי כל חוזה מופיע המשפט: "...ילדות חרס וסהר בו ביום חשבון מיצו וכתחילת בריאתם בחלון אחד נמצאו..." חרס וסהר (חמה ולבנה) נבראו "בחלון אחד". רש"י ממשיך את המסורת המובאת אצל הקליר, לפיה גם "תקופת שמואל" (וכתוצאה מכך גם מועד "ברכת החמה") בשנת תוהו חלה ביום מולד ניסן (תשע שעות ותרמ"ב חלקים לפני מולד ניסן).

בתקופה מאוחרת יותר (ככל הנראה בחשבון לאחור) הקדימו בשבוע את "תקופת שמואל".

הוכחה נוספת ניתן להביא מהמלומד הערבי אלבירוני¹⁰ (ראשית המאה ה-11) שמצביע על שתי תקופות שיש ליהודים ולהן התחלה משותפת – ט' שעות ותרמ"ב חלקים לפני מולד ניסן.

סיכום

הבאנו במאמר 3 הוכחות, בלתי תלויות, לקיומה של מסורת שבה תקופת שמואל בשנת תוהו (שנה א' מנינינו¹¹), נפלה ביום המולד ולא כשבוע קודם לכן.

הנפקא מינה ההלכתית העיקרית היא, שאליבא דשיטה זו יום ברכת החמה צ"ל מאוחר יותר ממנהגינו כיום.

¹⁰ תודה לר' רחמים שר שלום שהזכירני פרט זה. העליתי נקודה זו גם בכנס השישי (לעיל הערה 6), וכן בסמינר הלוח העברי שהתקיים באוניברסיטת בר אילן בכ"ד בסיוון תשס"ב. אלבירוני כתב את ספרו בשנת 1000, ראה בורנשטיין התקופות בהתפתחותן בתוך ספר הזכרון לפוזננסקי ורשא תרפ"ז, עמ' נד.

¹¹ ראה בהרחבה אצל עקביא בספרו "סדרי זמנים".